

KULTURNO PAMĆENJE KAO KULTURNI IZAZOV

Borjana Prošev-Oliver

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Keywords: culture, cultural identity, insecure poliphonic subject, the end of meta-stories, the identity of small nations

Summary: This paper deals with the concept of culture, in general, and cultural identity, as a fluid and complex discourse, and not just as an abstract idea, but much alive, unavoidable anthropological and social phenomena. As a result of this, the existence and knowledge of cultural identities reflects essential human needs. The cultural identity paradigm changes with time, varying according to the geography of place, as well as the social dominators which create it. It includes cultural modification such as the end of utopia, massmedia society, global capitalism, postindustrial society, microtechnology, feminism, ecology. It is marked by the end of the meta-stories and totalitariness, enabling at the same time the creation of small stories, as, for example, the urge of small nations to be free. The new cultural postmodern code is dialogical, with plural paradigms as it replaces the monological one, that of modern culture. This new orientation is of particular importance to small, marginalized nations, as those from South-Eastern Europe, or the West Balkans, that refract all the dimension of the recent present.

Ključne riječi: Kultura, kulturni identitet, polifoni nesiguran subjekt, kraj megapriča, identitet malih, nedominantnih naroda

Sažetak: Kultura i kulturni identitet koji proizlazi iz nje smatraju se fluidnim i kompleksnim diskurzom ne promišljajući ga samo kao apstraktan koncept već nadasve kao živ, nezaobilazan, složen antropološki i društveni fenomen.

Postojanje i spoznaja kulturnog identiteta nesumnjivo predstavljaju neke od temeljnih ljudskih potreba. Paradigma kulturnog identiteta mijenja se vremenom i geografskim prostorom te društvenom dominacijom njezinih kreatora. Sadržana je u kulturnim promjenama kao što su slom utopije, masmedijsko društvo, globalni kapitalizam, postindustrijsko društvo, mikrotehnologija, feminizam, ekologija. Promjena kulturne paradigme obilježena je krajem velikih metapriča i totalitarnosti, ali istovremeno omogućuje stvaranje raznih malih priča: npr. želja malih naroda za osamostaljivanjem nakon pada Zida, dansko odbijanje nadsacionalne valute Eura, potencijalno sve češće odbijanje Ustava EU. Novi kulturni kod, dijaloški um s paradigmom mnoštvenosti i pluralnosti, zamjenjuje monološki – nositelj megakulture moderne na ruševinama snova o modernim utopijskim ciljevima i cjelinama. Nova orijentacija prema komplementarnom identitetu u europskim integracijskim procesima je od posebnog značenja upravo za grupu tzv.

nedominantnih naroda i kultura. odnosno onih *jugoistočne Europe* ili *Zapadnog Balkana*, u kojim se prelamaju, često na brutalan način, sve dimenzije suvremene stvarnosti i prakticiraju se eksperimenti "velikih" kultura i nacija. To su kulture u kojima su etničke razlike zamijenile klasne u poticanju straha i nejednakosti među ljudima.

Iskustvo, bez obzira bilo ono proživljeno ili zamišljeno, utječe na kulturno pamćenje, kao što i kulturno pamćenje istovremeno utječe na naše iskustvo oblikujući ga. Kulturno pamćenje je fenomen izravno povezan sa sadašnjošću; naša percepcija prošlosti je uvijek pod utjecajem sadašnjosti, što znači da je ona u stalnom procesu mijenjanja. Kao rezultat velikih promjena u suvremenom društvu, sve više uzima maha jedno postkulturno stanje u kojem nešto što je došlo do svog kraja - Niklas Luhmann to nešto naziva starom Europom - i dalje opstaje samo kao predmet kulturnog pamćenja. Priča o kulturnom pamćenju i povijesti postaju egzistencijalno jezgro novoga diskursa. Sve govori tome u prilog da se oko pojma pamćenja gradi jedna nova paradigma kulturalnih znanosti koja omogućava da se najrazličitiji kulturni fenomeni iz područja umjetnosti i književnosti, politike i društve, religije i prava, sagledaju u novom svjetlu.

Suvremena se humanistika suočava s fluidnim i kompleksnim diskurzom kulturnog identiteta, ne promišljajući ga samo kao apstraktan koncept već nadasve kao živ, nezaobilazan, složen antropološki i društveni fenomen. Postmoderni je identitet podložan promjeni orijentacije i interesa: trajna je individualnost uzmaknula pred nizom recepcija samih sebe koje se nakon izvjesnog vremena mogu odbaciti: u potrošačkoj kulturi oglašavanje i masovni mediji proizvode slike i stilove prema kojima ljudi žele biti vrednovani. Ljudi postaju u sve većoj mjeri određeni terminima kakvoće oponašanja stila, pa pitanje osobnosti postaje pitanje mode. *Ja* se više ne vidi kao autonomno ni jedinstveno, više ne posjeduje stabilne, određujuće značajke.

Budući da više ne postoji čvrst identitet i subjekt kao centrirani autor društvene prakse, a kako ovi pojmovi nisu dijalektički dokinuti, postmodernistički dekonstrukcijski pristup upućuje na činjenicu da se oni trebaju promišljati preko svojih detotaliziranih ili dekonstruiranih oblika koji djeluju izvan paradigme i diskurza unutar kojih su nastali, te nude drugačija iščitavanja. Ambivalentni subjekt se povlači pred polivalentnim diskurzivnim praksama, te pitanje subjektivizacije tako postaje pitanje identifikacije. Identifikacije u odnosu na ono Drugo, Različito. Radi se o konstrukciji, nikad završenom procesu, ne esencijalističkom, nego strateškom i pozicijskom.

Postojanje i spoznaja kulturnog identiteta nesumnjivo predstavljaju neke od temeljnih ljudskih potreba. S pravom se smatra da je kriza identiteta i

nemogućnost njegova samoodređenja isto tako surova kao i fizička ugroženost. U rasplinjavanju, amorfности i slabljenju identiteta možemo razaznati neke aspekte procesa smrti i odumiranja, depersonalizacije i derealizacije. S druge strane, danas smo suočeni s epistemološkim izazovima koji redefinišu pojam kulturalnog identiteta što koincidira s načelom dijalogičnosti, drugosti, inkonkluzivnosti, multipliciranosti. Totalitarna i autoritarna ideologija cijelosti, jedinstvenosti, monologizma je zamijenjena ideologijom koja ističe prije svega etničke, spolne, rodne, vjerske, kulturalne razlike, odnosno njihovu konstitutivnu nužnost i kompleksnost. Novi koncept identiteta, kao nova epistemološka činjenica, od koje polaze i procesi suvremene europske integracije, zato vrednuje toleranciju nad supresijom; različnost/heteroglosiju nad homogenošću; slobodu nad prinudom identiteta.

Novi kulturni identiteti nastaju unutar neprekidnih sociokulturnih promjena i transformacija i ne temelje se na pitanjima "tko smo i odakle dolazimo, nego što bismo mogli postati, kako smo predstavljeni i kako to utječe na naše predstavljanje nas samih" (S.Hall). "Kišobranski" pojam postmoderne pokriva mnoge simbolične i diskurzivne prakse koje čine povijesnu kulturu i koja je u europskoj civilizaciji nastupila nakon "smrti" megakulture moderne. Nova epoha je u zapadnoj kulturi najavljena već 50-ih, ali se prvi put osjetila na prijelomu 60-ih i 70-ih godina 20. st. Sadržana je u kulturnim promjenama kao što su slom utopije, masmedijsko društvo, globalni kapitalizam, postindustrijsko društvo, mikrotehnologija, feminizam, ekologija. Promjena kulturne paradigme obilježena je krajem velikih metapriča i totalitarnosti (J. P. Lyotard "Postmoderno stanje"), ali istovremeno omogućuje stvaranje raznih malih priča: npr. želja malih naroda za osamostaljivanjem nakon pada Zida, dansko odbijanje nadnacionalne valute Eura, potencijalno sve češće odbijanje Ustava EU. Novi kulturni kod, dijaloški um s paradigmom mnoštvenosti i pluralnosti, zamjenjuje monološki – nositelja megakulture moderne na ruševinama snova o modernim utopijskim ciljevima i cjelinama. Međutim nakon raspada SSSR-a, pada Zida, čini se da se stvara jedna nova velika metapriča, naime baš ta o dijalogu i pluralnosti. Vrijednosti koje su bile na cijeni u megakulturi moderne, kao što su sloboda, napredak, individualnost, nacija, inovacija više nisu na cijeni, a cijene se sasvim druge vrijednosti kao što su multikulturalnost, globalnost, odricanje dijela suvereniteta, politička korektnost i sl. Međutim, primjećuje se da nova kultura dijaloga često nije idilična, jer ima tendenciju apsolutizirati i totalizirati te vrijednosti. To pobuđuje otpor i stvara potrebu za isticanjem vlastitog identiteta i bujanje malih ideologija. Znakovit je primjer Heiderov slučaj. Kada su austrijski birači izabrali u Vladu Heiderovu stranku, koja je

zastupala stavove suprotne novoj kulturnoj paradigmi Europske Unije o dijalogu i pluralnosti, Austrija je kažnjena sankcijama. Dakle, pluralističke idile nema.

Novo vrijeme postavlja čovječanstvo pred nove dileme: Smatra li se suvremena epoha vitalnim sklopom mnogobrojnih, hrabrih i neobično moćnih modusa postojanja? Je li ona virtualna, tehnološki posredovana "Odiseja" koja nikad više neće dotaći obale svoje Itake i uživati u vjernosti svoje Penelope kao paradigme čovjekovih najviših moralnih vrлина? Radi li se o "hrabrom novom svijetu" koji će nas, drogiran prijevarom novoizmišljenih parametara kontrolirane slobode povesti slatko-gorkom zaboravu budućnosti i nesagledive i zamagljene nejednakosti? Radi li se o "toplom zagrljaju Velikog Brata" čija će nas vješta prijevara ponovno povesti prema svijetu "strogo kontroliranih vlakova"? Suštinski i tehnički, sva se ova pitanja uklapaju u mozaik koji odražava sliku recentne, aktualne i neizbježne kulturne stvarnosti.

Nova orijentacija prema komplementarnom identitetu u europskim integracijskim procesima je od posebnog značenja upravo za grupu tzv. nedominantnih naroda i kultura, odnosno onih *jugoistočne* Europe, termin koji je zamijenio iskompromitirani naziv Balkan. Nacionalni subjektivitet naroda ovog prostora, često upitan i ugrožavan u svojoj burnoj povijesti i iskustvu, često se oslanjao na načelo koegzistentnosti, tolerancije i interkulturalnosti. Prinuđeni, zbog svoje nedovoljne brojnosti, biti pod dominacijom vlasti jačih, najčešće susjednih država, postali su istinska paradigma, premda nametnutog, dijalogizma.

S druge strane, spremnost nove europske politike da prihvati i respektira Razliku, da apsolvira apstraktan i egocentričan pojam subjekta i time oslabi osjećaj ugroženosti kod nedominantnih naroda i kultura – u načelu bi trebala umanjiti agresivnu, virulentnu ideju i koncept nacionalizma kao kulturne ideologije. Jer, u društvima u kojima se ne poriče ili ugrožava nečiji kulturni identitet, automatski je neracionalno da se on glasno nameće, deklarira i instrumentalizira. Načelo nacionalizma i šovinizma treba biti prevladano višim načelom kozmopolitizma, osjećaja pripadnosti svijetu, jednom globalnom identitetu koji, međutim, ne briše i ne potire individualne razlike i specifičnosti, nego ih razumije u jednom polifonnom smislu: imanentno raslojenog, umnoženog i prožetog komponentama Drugosti. Jer, kultura je ta koja oblikuje i čini identitet više ili manje dinamičnim. Kulturu ne treba shvatiti kao poseban element društva, nego kao vid društvenih odnosa koji predstavljaju polaznu točku i osnovni ujedinjavajući sadržaj svih društvenih pojava i procesa. Zato je kultura *modus vivendi* ljudskog roda, ali i onaj čimbenik našeg postojanja u kojem je nužnost identiteta

prokletstvo zbog neelastičnih pozicija kojim nas određuje. To je onaj aspekt kulture koji Marcuse naziva "represivnom tolerancijom".

Međutim, čini se da su redizajniranje i velike transformacije u suvremenim društvima, gdje se heterogenost struktura i složenost suprotnosti višekратно umnožavaju, okrenuti više represiji nego toleranciji i to kroz moć koju dominantna društva posjeduju: tehnologije, informacija, tržišta, kroz nasilje nad fizičkim i strukturnim. Mnoge, ljudske vrijednosti nalaze se modelirane u mnogobrojnim kulturnim praksama i značenjima suvremenosti. One se nikad ne manifestiraju kao zatvoreni i nedinamični koncepti, kao isključivo homogene cjeline, nego u velikom bogatstvu kulturalne egzistencije. Ovo je osobito očividno za društva koja u dinamici vlastitog postojanja stalno pomiču granice svojih geografski i povijesno definiranih stanja prema sferi globalnog. Međutim, što se događa tada s temeljnim pravom na vlastiti kulturni identitet, s pravom na individualnu i grupnu posebnost, koje je zapravo u povijesti i najčešće narušavano? Hoće li unifikacija životnih stilova, proglašavanje blagostanja preko novih ideoloških koncepata i nevjerovanje u utopiju riješiti problem čovječanstva? Koliko je ponuđena beskrvna beskonfliktnost opcija za čovjekov opstanak u vlastitom svijetu? Načelo oduzimanja vitalnosti "malih kultura", njihovo discipliniranje prema poretku u kulturama koje su moćnije i agresivnije rijetko je u povijesti pokazalo pozitivne rezultate. Zato smo u najnovije vrijeme svjedoci, do ekstrema suprostavljenih i nemilosrdnih razlika identiteta, te su narodi tzv. jugoistočne Europe, preko noći osuđeni revidirati svoje potencijalno univerzalističko i kozmopolitsko polazište, tražeći argumente u diskursu autohtonosti, čak i "izabranosti". Pred nama su iznikle prijetnje i upozorenja da za naš tretman u svijetu primarna postaje upravo frustrirajuća determinanta "mali narodi". Jedna od alternativa koja iskrsava pred nas i kojoj smo svjedoci u zadnjih petnaesetak godina je apokaliptična obuzetost povijesti i mitom, hipertrofija etničkog samodefiniranja i samodovoljnosti. Međutim, kapital velikog Zapada nemilosrdno kažnjava nesinkroniziranost naroda spomenutog prostora, priznajući binarnu, isključivu logiku "ili...ili", unatoč svojoj postteoriji koja široko afirmira polivalentnu "i...i" logiku, apologiju Razlike i rehabilitaciju margine na kojoj smo pozicionirani.

Što ustvari znači i predstavlja kultura koja čini i oblikuje identitet i čini ga manje ili više dinamičnim? Kultura je sporna kategorija. Ovaj izraz ne samo da ima različita značenja, već predstavlja koncept oko kojeg se vode stalne intelektualne i političke bitke. Raimond Williams opisao je četiri kategorije u definiranju kulture.

1. "Opći proces intelektualnog, duhovnog i estetskog razvoja" (Williams, Keywords 1976:80)

Po toj "idealnoj" definiciji kultura je stanje ili proces čovjekova usavršavanja u odnosu na apsolutne ili univerzalne vrijednosti i ističe stajalište liberalnog humanizma, ali i nekih ranih marksističkih stavova (npr. u Britaniji prije rata). Ona pretpostavlja da je kultura nešto što se stječe i može se više ili manje posjedovati pomoću čitanja pravih knjiga, pohađanja pravih škola, učenja pravog, ispravnog naglaska, stjecanja ukusa itd.

2. "Određeni način života ljudi u nekom vremenskom periodu ili neke grupe" – način života u zajedničkom duhu, sa zajedničkom strukturom osjećaja (Williams, 1976)

Takvom definicijom kultura je "svojstvo" ne pojedinaca, nego grupa ili perioda – etničkih grupa, društva, podgrupa. Kultura se ovdje misli u množini. Npr. : "Narodi i kulture u SSSR-u bili su uistinu brojni". Ova se upotreba ponekad označava kao antropološka koncepcija kulture. Ova "dokumentarna" kategorija kulture, osim rekonstrukcije povijesti kulture, proučava onaj osobiti osjećaj kakvoće života grupe u određenom razdoblju – strukturu osjećaja.

3. "Djela i djelovanje intelektualne, a posebice umjetničke aktivnosti" (Williams, 1976)

Williams primjećuje: "Čini se da je ovo danas najraširenija upotreba: kultura u glazbi, književnosti, slikarstvu, kiparstvu, kazalištu i filmu". Ovo je dominantan stav o kulturi, a koji se nailazi u cijelom nizu ključnih kulturnih institucija – obrazovnom sustavu, medijima, akademijama, izdavačkim kućama, muzejima i galerijama. Ovakav koncept kulture masovno upotrebljavaju brojni humanistički intelektualci i umjetnici. Dominantna koncepcija je uspjela isključiti i marginalizirati kulturnu proizvodnju mnogih žena, obojenih naroda, radničke klase koji su je pokušavali prisvojiti za svoje interese. Takva "visokoumjetnička" koncepcija kulture, iako u masovnoj upotrebi, bitno se osporava. Koncept kulture se proširuje i uključuje popularnu kulturu i masovne medije, odnosno masovno proizvedene kulturne forme i djelovanja : tisak, kino, modu, TV, video i dr.

4. "Kultura je označiteljski sustav preko kojeg (iako i preko drugih sredstava) se prenosi, reproducira, iskušava i istražuje društvena struktura".

Williams ovu definiciju uvodi u kasnijim publikacijama, vezanim uz rad Birmingamskih kulturnih studija. (Williams, Culture, Glasgow: Fontana 1981:13).

Kultura u ovom smislu nije neka posebna sfera, nego samo jedna od dimenzija svih institucija –gospodarskih, društvenih i političkih. Kultura je mnoštvo materijalnih djelovanja i aktivnosti preko kojih se ustanovljuju značenja, identitet i vrijednosti.

Raznovidnost konotacija kulture ne može isključiti elemente vrijednosti i vrednovanja. Tako se kultura profilirala u dva smjera: elitistički, visoki, dominantan koji sublimira habitus viših društvenih i obrazovanih slojeva, pozvanih da igraju svoju prosvjetiteljsku i avangradnu ulogu (asocira na rafinman i njegovanje "visokih" vrijednosti); popularni, u kojem sudjeluju svi (ili određene društvene grupe) i koji donekle koincidira s antropološkim konceptom o kulturi kao načinom života, obuhvaćajući sve negativne i pozitivne aspekte manifestacija života. Kultura, znači, posjeduje i proniče ne samo sferu ideje, misli nego i realizaciju istinskog života, relaciju političkog i "ovozemnost" ekonomije. Sve ovo povlači za sobom pitanje o odgovornosti kulture kao ultimativnog i primordijalnog kauzaliteta.

Neki sociolozi (Huntington) budućnost konflikata prepoznaju upravo u kulturi. Temeljni pojam Huntingtonova paradigmatskog članka *Sukob civilizacija?*, objavljenog u *Foreign Affairs* 1993. je civilizacija, koja za njega predstavlja kulturni identitet. "Sela regije, etničke grupe, nacionalnosti, religijske grupe, sve to ima različite i odvojene kulture na različitim razinama kulturne heterogenosti" (Huntington 1997:18). U središtu njegove teorije su kultura i kulturni identiteti, koji su u krajnjem slučaju civilizacijski identiteti kao i suvremeni svijet u kojem najvažnije razlike nisu ideološke, političke ili gospodarske već kulturne. Ljudi se počinju poistovjećivati s kulturnim identitetom dok nacionalne države zadržavaju ulogu međunarodnog sudionika.

Budućnost, pa i sadašnjost svijeta, Huntington "posvećuje" sudaru civilizacija, odnosno sudaru različitih kultura. Moguće udruživanje civilizacija po njemu je moguće samo linijom sličnosti, nikako suprotno. Udruživanje po liniji različitosti moguće je samo unutar konteksta onih kultura koje se, implicitno ili eksplicitno, više ili manje dobrovoljno teže prikloniti civilizaciji Zapada (iako je, istini za volju, svjestan njezine agresivnosti). Raspored kultura u svijetu odražava raspored moći, koju kultura gotovo uvijek slijedi. Tijekom povijesti širenje moći neke civilizacije obično se događalo s procvatom njezine kulture i gotovo je uvijek značilo da će svojom moći poslužiti da proširi svoje vrijednosti, običaje i institucije na druga društva. Zapadna moć u obliku europskog kolonijalizma u 19. st. i američka hegemonija u 20. st. proširila je zapadnjačku kulturu diljem velikog dijela suvremenog svijeta. Međutim, u nekim nezapadnim civilizacijama javljaju se otpori prema pokušajima nametanja zapadnog univerzalizma koji se doživljava kao ataka na vlastiti identitet. Iako se otvaraju vrata elementima zapadnjačke kulture, ne mogu se potisnuti ili eliminirati najvažniji elementi, značenjske prakse vlastite, domaće kulture. S druge strane, kada se jednom zapadnjački virus unese u drugo društvo, teško se može izbaciti. Takva društva su "iskidane zemlje;

tako se ne stvaraju zapadnjačka društva, tako se samo inficira društvo kulturnom shizofrenijom koja postaje njezina stalna i određivačka karakteristika". (Huntington, Samuel, Sukob civilizacija, 1997:121).

Globalizirana kultura omogućuje postojan tijek ideja, informacija, vrijednosti, ukusa posredovanih simboličnim znacima i elektroničkim simulacijama, ali pri tom se ne razmišlja dovoljno o izvorima tih vrijednosti niti o latentnim tendencijama pošiljatelja poruke niti o nemoći onih koji je primaju da se s njome nose. Zahvaljujući elektroničkim medijima, kulturna interakcija je današnja stvarnost. Dramatičnost ovakvog stanja je više nego očevidna, bez obzira na to koliko su "inferiorne" kulture uspjele povijesno, u svojoj tradiciji, izgraditi i kodificirati odnos prema različitim stranima, "prestižnim" kulturama. Nikada ranije kultura nije bila toliko segmentarna, konkretna, sinkretička ili u postojanoj komunikaciji s drugim takvim kulturama. Žive interpretacije kulturnih različitosti, kulturna komunikacija i kulturna dominacija ili subordinacija svakako razbijaju granice rigidnih stajališta, ali, nažalost nisu izliječile svijet od neugodnog osjećaja pred strancem, *drugosti*, nisu spriječili krvave konflikte i nisu onemogućile ideologije kulturnog imperijalizma. Postojanje te nelagode, ili možda straha, potječe iz stare povijesne priče o želji za dominacijom jedne nacije nad drugom, jedne kulture nad drugom. Ideja o multikulturalizmu se u suvremenoj političkoj povijesti nije pokazala dovoljno moćnom da spriječi etničke, ideološke i kulturne konflikte, te je zamijenjena, možda utopijskim, ali svakako jednim mogućim konceptom interkulturalizma.

Ovdje se silno nameće pitanje što se događa s "malim kulturama" zemalja u kojim se prelamaju često na brutalan način sve dimenzije suvremene stvarnosti i prakticiraju se eksperimenti "velikih" kultura i nacija. Što je sa zemljama u kojim su etničke razlike zamijenile klasne u poticanju straha i nejednakosti među ljudima? Ne zaboravimo i sve ostale razlike: rodnu, u odnosu na seksualnu orijentaciju; generacijsku, o kojoj "domaće" tradicije do novijeg doba nisu razmišljale, ili barem ne naglas? Velika je gužva pred vratima kulturne tradicije "malih" naroda koja se treba transparentno suočiti i pomiriti s ovim razlikama, a i s onima koji dolaze izvana. Kultura nije imala istu putanju u Engleskoj i na Balkanu. Kako da se suočimo s kulturom siromaštva koja poručuje: nemam posao, nemam se čime prehraniti, ne mogu do obrazovanja, ne mogu putovati, mogu se zabavljati samo uz TV (možda i u kladionicama?), mogu konzumirati Thompsonovu glazbu ili turbo-folk (i kao mentalitet koji sve vidljivije prevladava), liječiti nametnute komplekse koje mi MTV - program nameće, ili se pokušati uklopiti u bezličnu rejversku masu samozavaravajući se i zaboravljajući tko sam, barem na neko vrijeme. Mogu "plakati" za arogantnom Europom i nekim drugim sretnijim svjetovima koji me ne

primjećuju, biti jedinstven i organiziran samo u nemoći svoje stvarnosti, tugujući nad sudbinom svog vlastitog integriteta i identiteta. Zaboraviti na ono lijepo i samoispunjeno "Ja" i teturati za slabim, gnjevnim i nedefiniranim "Mi". Mi oponašamo Europu, stoga nas ona ne prepoznaje. Ali popularna kultura ne trpi nacionalno dvorište. Ona je tržišna kategorija i događa nam se, htjeli mi to ili ne. Takvo stanje stvari ne ovisi o nama. Ono nam je nametnuto.

S druge strane, zanimljivo je primijetiti odnos ideologija "male" kulture i politike na Balkanu prema susjednom "malom Drugom". Taj je odnos redovito antagonističan i ksenofobičan, dok je za razliku od njega odnos prema "velikom Drugom – Zapadu – Europi servilan, samoponižavajući, laskav i ksenomaničan. Ideološko-kulturološka struktura Balkana je shizoidna: istovremeno promovira u faktor svog opstanka dvije proturječne tendencije. Nije ni čudo što zato autoimagološke predstave tih malih naroda vrve ambivalentim i melankoličnim osjećajima, samokritičnim sudovima i negativnim žigosanjem svog vlastitog problematičnog, raskolnog identiteta i kulture. U njih je prisutan epski nagon identifikacije s mitskim i poviješću, da bi time pokušali dokazati svoju superiornost u autohtonosti, a pri tom često ignoriraju zakon, moral, pristojnost, uzajamnu toleranciju, kaskajući za Zapadom u svom kolektivističkom mentalitetu plemenske kulture. I upravo zbog tog melankoličnog podvojenog Jastva, Balkanci zauzimaju mjesto Drugog u svom vlastitom pogledu" (Z. Roško, 1889:192).

Procesualno uspostavljanje, stjecanje i ponavljanje kulturnog identiteta nedominantnih balkanskih naroda u okružju neoprosvjetiteljskih struja europskih integrativnih procesa, koji podržavaju kulturnu samoidentifikaciju kao univerzalno pravo i vrijednost, ima jednu važnu implikaciju. Ona je u dijalogizmu i potrebi raspoznavanja pretpostavki i elemenata tuđeg kulturnog identiteta u kojem vidi jedinstvenu mogućnost postizanja vlastitog. Filozof kulture M. Bahtin koji je čitav svoj život posvetio dijalogizmu kaže: "Tuđa se kultura samo u očima druge kulture otkriva u cijelosti. Mi postavljamo tuđoj kulturi nova pitanja, koja ona samoj sebi ne postavlja. Kod takvog dijaloškog susreta dviju kultura, one se ne slijevaju, niti miješaju, već svaka čuva svoje jedinstvo i otvorenu cijelost, te uzajamno se obogaćuju". (1989:53). Međutim, opsjednutost dijakronijom (opsesivno kopanje po nacionalnim korijenima, etnokratiji) na kraju rezultira zapostavljanjem, zaostajanjem za sinkronijom, odnosno globalnim civilizacijskim zalaganjima. Ipak, ne može se neprestano raspravljati o uvjetima, a nikad o djelima!

Dojam je da je ono što zovemo "tranzicija" potencijalna mogućnost da se izvrši radikalna relokacija kulture, shvaćene kao društvene zone, koja se bavi moći simboličkog, i njezine reprezentativnosti, uz stjecanje novog

identiteta. Postojanje i spoznaja kulturnog identiteta je nesumnjivo jedna od temeljnih ljudskih potreba. U današnje postmodernom, dekonstruktivističko vrijeme, suočeni smo s takvim epistemološkim izazovima, koji redefinišu pojam kulturnog identiteta u svjetlosti dijaloške i filozofsko-političke opcije. U ovom kontekstu, načelo identiteta koincidira s načelom dijalogičnosti, drugosti, inkonkluzivnosti, multipliciranosti, koje ističe spolnu, rasnu, konfesijsku, etničku, kulturalnu različnost/heteroglosiju; slobodu nad prinudom identiteta.

Nova je orijentacija prema takvom komplementarnom identitetu u europskim integracijskim procesima od posebne važnosti upravo za grupu tzv. nedominantnih naroda i kultura u koju spadaju, više ili manje, republike bivše SFRJ. Nacionalni je subjektivitet ovih naroda često dovođen u pitanje, osporavan i ugrožavan u svom burnom povijesnom razdoblju i iskustvu, prinuđen da zbog svoje nedovoljne brojnosti potpadne pod dominaciju i vlast jačih, najčešće susjednih država i naroda. Međutim, novija povijest je potvrdila staru vezu između nasilja i identiteta na Balkanu koja je ponovo pokazala da su međuetničke razlike osnovni čimbenik socijalnih distanca i napetosti među određenih grupa bliskih jezikom, religijom, povijesti i kulturom. Mržnja i distanca se rađaju iz prijetnje od asimilacije koja je izraženija što su grupe bliže. "Nacionalna pitanja" mnogih balkanskih država/republika uspješno su rješavana pod velom komunističkog internacionalizma, sustava koji je generirao nasilje putem svojih struktura. Velik dio balkanske političke povijesti je građen na temelju veze između nasilja i identiteta. Mogućnost da nasilje proizvede identitet postaje jedna od osnovnih pretpostavki "demokratskog socijalnog inženjstva" koje su prakticirale i prakticiraju velike sile. Recentna povijest spominje djelovanje Haškog Tribunala, Daytonski mirovni sporazum, kao jedan pol pristupa takve intervencije, zračni udari NATO-a na Srbiju, kao drugi.

U stvaranju osjećaja nacionalnog identiteta (svjesnog osjećaja o sebi i za sebe), kao subjektiviteta (nesvjesne i podsvjesne dimenzije individualnosti), sudjeluje cijela lepeza institucija: obrazovanje, tisak, televizija, društveno uređenje, gospodarstvo itd. Institucije nude konkretna značenja, društvene vrijednosti, emocije, oblike zadovoljstva, kao i svjestan i nesvjestan identitet, koji se nameću kao nešto prirodno, neizbježno ili poželjno. Rezultat toga je konstrukcija individualnog i kolektivnog identiteta. Individualni identitet je meta legalnih i političkih praksa koje nas, među ostalim, konstituiraju kao racionalne i autonomne građane, glasače i porezne obveznike. Kolektivni identitet se izgrađuje preko članstva, izabranog ili nametnutog, neke konkretne organizacije – nacije, škole, nogometnog kluba, zatvora itd.

Dva antagonistička čimbenika često imaju odlučujuću ulogu u stvaranju identiteta naroda i zemlja u tranziciji: moć kulture i kultura moći. S jedne strane, kulturna tradicija, (kulturno pamćenje) i aktualno stvaralaštvo, a s druge, prisila vlasti, moć politike. Da li osvojeni vrijednosni prostor može nadvisiti politički i suprotno, do kojeg stupnja moć vlasti preko svojih institucija može minimalizirati otpor kulture? Temeljna trijada: povijest, društvo i kultura su aspekti tkiva svakodnevnog života. Oni nam daju osjećaj identiteta i govore nam tko smo, odakle smo i kamo idemo.

Ako se od kulturne politike očekuje da odgovori na pitanja: koja kultura treba biti službena, a koja podčinjena; koje kulture trebaju biti izložene, a koje sakrivene; koja se povijest treba zapamtiti, a koja zaboraviti; koje se slike iz društvenog života trebaju projicirati, a koje marginalizirati; tko koga predstavlja i na kojoj osnovi, tada samo priznajemo legaliziranje neravnopravnosti među pojedincima i društvenim grupama. Nažalost ovu nejednakost reproduciraju velikim djelom institucije kulture u kontekstu spomenute Markuzove "represivne tolerancije". Tako umjesto cilja, kultura postaje sredstvo.

Tko kreira kulturnu politiku i sprovodi li je "pobjednik" ili "pobijedeni"? Tko je u slučaju suvremene kulture pobijedeni, a tko pobjednik i može li se uopće o toj binarnosti govoriti, dopunska je dubioza naše suvremenosti. Međutim, društvene podjele su rijetko ravnopravne: u svakom su društvu neke grupe utjecajnije i/ili imaju viši status i veću moć od drugih. Takva relativna dominacija je djelomično potpomognuta i reproducirana postupcima i proizvodima kulturnih institucija, pri čemu mislimo na jezik, obitelj, obrazovni sustav, medije, zakone, religijske organizacije. Društvena se nejednakost ozakonjuje preko kulture. Unatoč postmodernom teorijskom niveliranju visoke-dominantne i niske-popularne, općenito cjenjeniji su kulturni postupci i proizvodi dominantne grupe i povijesnih tradicija kojim se ta grupa priklanja. Kao što grupna dominacija ima svoje kulturne dimenzije, također i otpor prema toj dominaciji, kako bi uopće bio uspješan, mora biti ukorijenjen u kulturi i iskustvu. Borbe za postizanjem političke neovisnosti nisu borbe samo za formalno priznanje, nego i za transformiranje prirode obrazovnog sustava, pomicanje obrazaca kontrole nacionalnih medija, ponovno ispisivanje povijesti i dr. Sve revolucije, od socijalističkih do feminističkih i neoliberalističkih, decentraliziraju ili dekonstruiraju dominantne kulturne konstrukcije i njihova značenja i vrijednosti. Kulturna politika temeljno određuje značenja društvene prakse te grupe i pojedince koji imaju moć definirati ta značenja. Ona se bavi i identitetom i subjektivitetom, jer kultura ima središnju ulogu u stvaranju našeg osjećaja o sebi.

Literatura:

- Bahtin, Mihail. 1989. *O romanu*. Nolit. Beograd
- Biti, Vladimir. 1998. Teorija i postkolonijalno stanje. *Republika*, Zagreb br.5-6.
1999. Pamćenje i kulturni studiji. *Republika*, Zagreb, br.3-4.
- Blok, Aleksandar. 1996. Rodno mjesto kao sudbina, *Lettre internationale*, br.2
- Dorovski, Ivan. 1998. *Literary Theory in the Third Millenium Science and Culture for the Joint Future of South-East Europe*. MANU, Skopje
- Glover, David. 1993. Myths of Origins, Myths of Blood Discourse, fal. Vidi u *Kulturen Život*. Skopje.1/96.
- Glenn Jordan i Chris Veedon. 1995. *Cukltural Politics: Class., Gender, Race and the Posmodern World*. Blackwell Publishers Ltd.
- Hall, Stuard. 1996. Introduction: Who Needs identity". Iz zbornika *Questions of Cultural Identity*. ur. S. Hall & P.du Gay, Sage London.
- Govedić, Nataša. 1999. Politička korektnost kao suvremene utopija Republika, Zagreb, br.3-4.
- Domenach, Jean-Marie. 1991. *Europa –kulturni izazov*, Impresum, Beograd, Biblioteka XX. Vek.
- Žižek, Slavoj 1996. *Metastaze uživanja*. prev. S. Glišić, Beograd, Biblioteka XX. Vek.
- Мочник, Растко. 1999. *Теорија за денешно време*. Блесок. Скопје.
- Todorova, Marija. 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd Boblioteka XX Vek
- Ќосев, Александар. 1995. Хетеротопија и хомотопија. *Литературен весник*. Софија.19.12.1995.
- Huntington, Samuel.1997. *Sukob Civilizacija*. Izvori: Zagreb.
- Heler, Agneš. 1995. *Lica multikulturalizma*. Reč: Beograd br. 11-12.
- Шелева, Елизабета. 1996. Born to be Balkan. Скопје. *Дневник*. 22.05. 1996.